

Historia edukacji zdrowotnej w Polsce

Autor: Katarzyna Rebes

Kwestie związane z ochroną zdrowia uczniów w środowisku szkolnym pojawiły się już w okresie renesansu. Andrzej Frycz Modrzewski poświęcił dużo miejsca wychowaniu fizycznemu. Zalecał hartowanie dzieci, uprawianie jazdy konnej, gry w piłkę i inne zabawy. Przy czym zaznaczał, że gry te powinny zawierać aspekty wychowawcze i higieniczno-zdrowotne [1].

Początkowo kwestie zdrowia pozostawały w zakresie edukacji fizycznej, a następnie jako dziedzictwo Komisji Edukacji Narodowej, do końca XIX wieku, stanowiły element połączonego wychowania fizycznego oraz higieny szkolnej [2]. Grzegorz Piramowicz, współautor i redaktor ustaw Komisji Edukacji Narodowej przypisał nauczycielowi znaczącą rolę w propagowaniu kwestii zdrowotnych wśród uczniów [3]. Wskazywał na właściwe odżywianie, sposób ubierania, przebywanie na podwórku, utrzymanie czystości ciała, zabawy i zajęcia ruchowe jako sposoby utrzymania zdrowia. Podobne tezy głosił Jędrzej Śniadecki. W swoich pracach podkreślał, że sensem wychowania dziecka jest kształcenie umysłowe oraz dbałość o zdrowie, traktowane jako nierozdzielna całość [4]. W 1869 r. w Krakowie, w ramach obrad I Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich pojawił się postulat wprowadzenia nauczania higieny do szkół, a nauki o zdrowiu – do seminariów nauczycielskich [2].

Na początku XX wieku higiena szkolna zaczęła rozwijać się jako odrębna dziedzina. W 1905 r. powstało Towarzystwo Polskiej Macierzy Szkolnej, które odegrało dużą rolę w szerzeniu wiedzy o zdrowiu na terenie szkół. W „Spisach tymczasowych książek polecanych Kołom Macierzy Szkolnej” 10% wszystkich publikacji stanowiły pozycje z zakresu higieny [2]. Członkiem Zarządu Głównego Macierzy był Stanisław Kopczyński, jeden z pionierów wychowania higienicznego w Polsce. Opublikował ponad 200 prac naukowych na temat służby zdrowia i higieny szkolnej [5].

Powstanie niepodległego państwa polskiego po I wojnie światowej miało również swój wpływ na kształtowanie się nowych koncepcji w zakresie edukacji. Szkoła miała być nie tylko miejscem nieszkodliwym dla ucznia, ale środowiskiem promującym zdrowie. W 1918 r. odbył się tzw. krakowski zjazd nauczycielski. Wyróżniono na nim dwa działy wychowania fizycznego: ochronne i czynne. Część ochronna odnosiła się do działań dotyczących usuwania czynników szkodliwych zagrażających prawidłowemu rozwojowi i zdrowiu i kojarzona była z higieną szkolną. Natomiast czynne wychowanie fizyczne obejmowało ćwiczenia fizyczne, gry i zabawy ruchowe. Podkreślono, że w wychowaniu fizycznym i praktycznym wszczepianiu higieny ma współdziałać całe grono nauczycielskie, a nie tylko nauczyciel tego przedmiotu [2]. W tym samym roku powstało Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, w którego skład wchodził Wydział Higieny Szkolnej. Obejmował on 7 działów, tj. higienę nauczania, pedagogikę leczniczą, wychowanie fizyczne, nauczanie i propagandę higieny, muzeum higieny szkolnej, wizytacje higieniczne w szkołach oraz kierowanie pracą lekarzy szkolnych. 11 marca 1932 r. wprowadzono reformę szkolną, na mocy której zmieniono pewne kwestie organizacyjne i programowe w edukacji. Efektem

reformy miała być lepsza dostępność edukacji, również w mniejszych miejscowościach. Natomiast w sferze programowej wprowadzono w jeszcze szerszym wymiarze zagadnienia wychowania higienicznego, w tym kształtowanie postaw wobec zdrowia przez nauczycieli. Niestety kilka lat później, w 1936 r. podjęto decyzję o likwidacji Wydziału Wychowania Fizycznego i Higieny Szkolnej. Sprawy dotyczące zdrowia w szkole straciły na znaczeniu. Odnoszono się do nich wyłącznie w kontekście przydatności do obrony państwa.

W pierwszych latach powojennych nie dokonywano radykalnych zmian w zakresie organizacji szkolnictwa i treściach nauczania, koncentrując wysiłki na odbudowie i rozbudowie sieci szkolnej. Podstawą nauczania pozostały programy przedwojenne. Obowiązywały też dawne podręczniki. W powojennej historii higieny szkolnej znaczącą rolę odegrał Marcin Kacprzak, lekarz i pedagog, współorganizator Światowej Organizacji Zdrowia. Doprowadził on również do reaktywowania Polskiego Towarzystwa Higienicznego. Jako wykładowca Wydziału Lekarskiego uczył studentów, jak podnieść rangę zdrowia publicznego, jakie działania prowadzić w zakresie epidemiologii, czy w jakich formach realizować zachowania prozdrowotne. Zorganizował jedyne w kraju studia podyplomowe w zakresie higieny i epidemiologii. Przekształcono je później w Oddział Sanitarno-Higieniczny Wydziału Lekarskiego Akademii Medycznej Warszawy. Kierując tą placówką opracował i wdrożył do systemu szkolenia podyplomowego program specjalizacyjny z zakresu higieny szkolnej [6].

Warto również wspomnieć o Hannie Wentlandtowej, autorce wydanego w 1962 r. pierwszego w Polsce podręcznika metodycznego oświaty zdrowotnej: „Oświata sanitarna: metodyka ogólna” przeznaczanego dla wychowawców, nauczycieli, oświatowców, pracowników świetlic, domów kultury i służby zdrowia [7]. Z Hanną Wentlandtową współpracował Maciej Demel, uznawany za twórcę polskiej szkoły edukacji zdrowotnej. Ukończył studia na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie w zakresie wychowania fizycznego (1948), a następnie pedagogiki (1949), a w 1952 r. został lekarzem. Utworzył Pracownię Wychowania Zdrowotnego w Instytucie Pedagogiki w Warszawie. Było to pierwsze formalne wkroczenie spraw zdrowia na teren pedagogiczny [8]. Demel zakładał ścisły związek wychowania fizycznego i zdrowotnego. Był twórcą koncepcji i podstaw teoretycznych wychowania zdrowotnego w Polsce, twórcą pedagogiki zdrowia. W czasie II Kongresu Nauki Polskiej w 1972 r. Maciej Demel przeprowadził wraz z Edwardem Mazurkiewiczem i Hanną Wentlandtową szeroką analizę stanu rozwoju pedagogiki zdrowia, w tym oświaty zdrowotnej upominając się nie tylko o zwiększenie zainteresowania poznawczego tymi sferami nauki i edukacji, ale koniecznego podjęcia działań przez władze kraju, by społeczna służba zdrowia i szkolnictwo państwowe realnie i skutecznie angażowały się w profilaktykę zdrowia, zwalczanie chorób, alkoholizmu, w tym szczególnie prowadzenia szerokiej oświaty zdrowotnej na wsi oraz w zakładach pracy [9].

W latach 1992-95 powstał projekt „Szkoła promująca zdrowie”. Program ten rozwijany jest w Polsce w ramach Europejskiej Sieci Szkół Promujących Zdrowie (od 1 stycznia 2008 r. – Europejska Sieć Szkół dla Zdrowia w Europie, SHE), powstałej w wyniku porozumienia Europejskiego Regionu WHO, Rady Europy i Komisji Europejskiej. Polska została członkiem tej sieci w grupie pierwszych siedmiu krajów. Program rozpoczął się 3-letnim, międzynarodowym projektem

pilotażowym (1992-1995), który był początkiem oddolnych działań szkół, zgodnie ze strategią opracowaną w tzw. szkołach projektowych oraz tworzenia sieci tych szkół na różnych poziomach.

Działania związane z rozwijaniem i upowszechnianiem w Polsce idei Szkoły Promującej Zdrowie odbywały się na podstawie współpracy i wsparcia ze strony ministerstw zdrowia oraz edukacji. Dla zapewnienia dalszego rozwoju programu oraz kontynuacji przynależności Polski do Europejskiej Sieci Szkół dla Zdrowia w Europie, 23 listopada 2009 r. podpisano porozumienie o współpracy między Ministrem Edukacji Narodowej, Ministrem Zdrowia oraz Ministrem Sportu i Turystyki w sprawie promocji zdrowia i profilaktyki problemów dzieci i młodzieży. Z treści porozumienia wynika m.in.: zapewnienie synergii działań z zakresu promocji zdrowia i profilaktyki problemów dzieci i młodzieży, które są realizowane przez strony porozumienia w szkołach i placówkach oraz w środowisku lokalnym, w tym podejmowanie działań na rzecz wdrażania programów promujących zdrowie, m.in. programu Szkoły dla Zdrowia Europy. Obecnie w Polsce, we wszystkich województwach, jest ponad 2 tys. szkół w sieci szkół promujących zdrowie [10].

W 1997 r. edukacja zdrowotna pojawiła się po raz pierwszy w podstawie programowej. Tematyka dotyczyła higieny osobistej i otoczenia, bezpieczeństwa i udzielania pierwszej pomocy, żywności i żywienia, aktywności ruchowej, pracy, wypoczynku, czasu wolnego, edukacji do życia w rodzinie i społeczności, psychospołecznych aspektów zdrowia, życia bez nałogów. W 1999 r. reforma wprowadziła do podstawy ścieżkę edukacyjną: „edukacja prozdrowotna”. W wyniku reformy programowej w 2008 r. zrezygnowano ze ścieżek prozdrowotnych. We wstępnej części podstawy programowej zapisano, że edukacja zdrowotna jest ważnym zadaniem szkoły, której celem jest kształtowanie u uczniów nawyków dbania o zdrowie własne i innych ludzi oraz tworzenia środowiska sprzyjającego zdrowiu [11]. Powiązано ściśle edukację zdrowotną z wychowaniem fizycznym. Wymagania szczegółowe dotyczące różnych aspektów zdrowia uwzględniono w większości przedmiotów.

Obecnie obowiązująca podstawa programowa została wprowadzona rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. (Dz.U. z dnia 14 lutego 2017 r., poz. 356). Deklaruje ona, że edukacja zdrowotna odgrywa ważną rolę w kształceniu i wychowaniu uczniów. Zadaniem szkoły jest kształtowanie prozdrowotnych postaw uczniów, w tym wdrożenie ich do zachowań higienicznych, bezpiecznych dla zdrowia własnego i innych osób, a ponadto ugruntowanie wiedzy z zakresu prawidłowego odżywiania się, korzyści płynących z aktywności fizycznej, a także stosowania profilaktyki. Szkolny zestaw programów nauczania oraz program wychowawczo-profilaktyczny szkoły tworzą spójną całość i muszą uwzględniać wszystkie wymagania opisane w podstawie programowej. Ich przygotowanie i realizacja są zadaniem zarówno całej szkoły, jak i każdego nauczyciela. Treści dotyczące zdrowia znajdują się w podstawach programowych kilku przedmiotów, szczególnie biologii, wychowania fizycznego, chemii, edukacji dla bezpieczeństwa. Szczególną rolę odgrywa SANEPID oferując szkołom liczne projekty dotyczące zdrowego odżywiania, aktywności fizycznej, profilaktyki uzależnień czy profilaktyki niektórych nowotworów [12].

Najnowsze wytyczne dla edukacji zdrowotnej zawiera Narodowa Strategia Onkologiczna. Jest to wieloletni program na lata 2020-2030 obejmujący kompleksowe zmiany w polskiej onkologii. Zakłada on wprowadzenie lekcji o zdrowiu. Od września 2020 r. edukacja zdrowotna powinna być realizowana w ramach godzin wychowawczych (3-5 lekcji w ciągu roku). Natomiast przedmiot „wiedza o zdrowiu” powinien wejść do szkół od września 2022 roku [13, 14].